

FARKLI KÜLTÜRLERLE BİRLİKTE YAŞAMA ANLAYIŞININ GELİŞİMİNE KELAMCILARIN KATKILARI *

Özcan Taşcı**

Özet

Özellikle son çeyrek asırdır küreselleşen bir dünyada yaşadığımız inkar edilemeyecek bir faktör olarak karşımızda durmaktadır. Küreselleşme farklı din ve milletlerin bir arada yaşama zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Elbette ki farklı kültür ve dinlerin barış ve huzur ortamında bir arada yaşamak için bir takım ilke ve prensiplere sahip olması gerektiği de bilinen bir gerçektir. Bilhassa Batı toplumlarında zikredilen ilke ve prensipler geçmişte çok fazla mevcut olmayıp günümüzde Batı bunları bulma arayışı içerisinde. Buna karşın İslam toplumlarında eskiden beri küreselleşen/çoğulcu bir toplumda yaşamanın ilke ve prensiplerinin temelleri köklü bir şekilde atılmıştı. Bunda ilk dönem kelamcılarının da oldukça fazla emeğinin olduğu gözlemlenmektedir. İşte bu makalemizde bu konuyu açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Çoğulcu toplum, İslam, Kur'an, Batı, Kelamcılar

THE CONTRIBUTION OF MUSLIM THEOLOGIANS/MUTAKALLIMUN ON THE DEVELOPMENT OF COEXISTENCE IN DIFFERENT CULTURS

Abstract

Especially we live in the last quarter of a century in a globalized World and societies, in which the different cultures and religions must live together/coexistence. but it must for this special basic principles, which had not the West in the past. However, in the Muslim societies there are principles for this, today as well as in the past, which were contributed by the Muslim theologians/mutakallimun in the first Period of Islam on the development of these principles. This will be analysed in this article.

Key Words : Globalized society, Islam, Koran, the West, Mutakallimun

* Bu makale 14-15 Ekim 2015 yılında İstanbul Alman Konsolosluğu'nda düzenlenen XIII. Tarabya Konferansı'nda tarafımdan sunulan "Wahrheitsanspruch des Islam in einem Säkularen/Pluralen Staat Aus der Sicht Islamischer Theologie/Kalam" (İslam Teolojisi/Kelama göre İslamiyet'in seküler/çoğulcu bir devlet içerisindeki hakikat iddiası), adlı yayımlanmamış Almanca tebliğimin kısmen değiştirilmiş halidir.

** Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1. Osman b. Talha Olayı

İslam Dini söz konusu olduğunda öncelikle onun insanı merkeze alan anlayışı gündeme gelmektedir. İslam dininin insan odaklı boyutu, vahyi ve akli esas alan ve böylelikle de çoğulcu toplumu dışlamayan insanın ihtiyaçlarını merkeze alan bir karaktere sahiptir. Zikredilen karakter, Hz. Peygamber'e iman eden ilk Müslümanlar arasında belirleyici bir öneme sahipti. Bu karakter genel itibarıyla bütün insanlar tarafından kabul gören hoşgörü, insan hakları, adalet, dayanışma ve dünya üzerinde barışın tesis edilmesi ve yayılması gibi özellikleri bünyesinde toplamaktadır. Bu çerçevede İslamiyet'in etimolojik/köken itibarıyla birincil/en temel manası da ortaya çıkmaktadır: "Barış", yani Arapça ifadesiyle "Selam". Bununla birlikte, İslamiyet kelimesinin sahip olduğu anlamlardan birinin de "teslimiyet" olmadığı iddia edilmemelidir. Lakin bu kavramın daha ziyade "ihsana götüren yol" olarak kullanıldığı hususu dikkate alınmalıdır.¹ Kur'an'da bu durum şu şekilde ortaya konulmaktadır:

*"Kim "ihsan" derecesine yükselerek özünü Allah'a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır."*²

Başka bir ayette ise "teslim olan" Müslümanlardan barış tesis etmeleri talep edilmektedir:

*"Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşarlarsa aralarını düzeltin."*³

Fakat Kur'an insanlardan, sadece Müslümanlar arasında değil bütün insanlar arasında barışı tesis etmelerini istemektedir:

*"...Kim, cana kıymayan veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayan bir insanı öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır..."*⁴

Kur'an'da yine başka bir ayette Hz. Muhammed'e şöyle hitap edilmektedir:

*"Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."*⁵

Yani Hz. Muhammed'in bu ayette sadece Müslümanlara yönelik olarak değil, mümin, kâfir, Yahudi, Hristiyan, Ateist hatta Putperest olmalarından bağımsız olarak bütün insanlara karşı zulmetmedikleri sürece merhamet sahibi olduğu ifade edilmektedir. Kelamın başlıca kaynağı durumunda olan Kur'an'a göre bütün insanlar, inançlarını özgürce ifa etme ve farklı kökenlere, dinlere ve ideolojilere mensup insanlara zulmetmemek kaydıyla görüşlerini ifade etme hakkına sahiptir. İnsanların toplumda bu bağlamda adaletli davranmaları istenmektedir. Zira hoşgörü fikriyle yakın bir ilişki içerisinde bulunan adalet kavramı, adaletsizlik kavramının aksine Kur'an'ın dayandığı ve Kelamda çoğulcu bir toplumun oluşturulmasına yönelik temel olarak

¹ Bkz. Heinz Halm, *Der Islam: Geschichte und Gegenwart*, C.H. Beck Yay., Münih 2000, s. 8.

² Bakara, 2: 112.

³ Hucurat, 49: 9.

⁴ Maide, 5:32.

⁵ Enbiya, 21:107

kullanılan en önemli ilkeler arasında bulunmaktadır. Kelamın bunu tarihsel dönemi içerisinde tam olarak başarıp başaramadığı sorusu elbette henüz cevaplanabilmiş değildir. Lakin İslam tarihi içerisinde, söz konusu fikrin zaman zaman uygulamaya konulmuş olduğunu gösteren yeterince emare ve delil mevcuttur.

İslamiyet'in, Hz. Peygamber vasıtasıyla müşrikler, Ehl-i kitap ve Dehriyye dâhil olmak üzere farklı inançlara sahip olan ve İslamiyet'e geçmeyen herkesi yok etmek istediği iddiasına, Hz. Muhammed'in Osman Bin Talhâ ile ilgili olarak ortaya koyduğu son derece dikkate şayan ve adil bir davranışıyla cevap vermek mümkündür. Bu durum Nisa suresi 58. ayette mevzu bahis edilmektedir. Osman Bin Talhâ'nın mensubu olduğu kabile, Kâbe'nin bakım ve temizliğiyle yani hicâbet vazifesini yerine getirmekteydi. Kabilesinin bir mensubu olarak bu vazifeyi üstlenen Osman Bin Talhâ, İslami kaynaklarda belirtildiği üzere görevini Mekke'nin fethine kadar sürdürmüştür.⁶ Mekke'nin fethinden hemen sonra Hz. Muhammed Osman Bin Talhâ'dan Kâbe'nin anahtarını, daha doğrusu bakım ve temizlik yükümlülüğünü bırakmasını talep etmişti. Hz. Peygamber daha sonra amcası Abbas'ı çağırarak zikredilen vazifeyi ona devretti. Bunun üzerine Nisa suresinin 58'inci ayeti indirilmiş olup, söz konusu ayette Hz. Peygamber açıkça uyarılmıştır:

“Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor.”

Bunun üzerine Hz. Peygamber, şerefli vazifeyi simgeleyen anahtarı Osman Bin Talhâ'ya teslim etmişti. Bu olayda dikkate şayan olan husus ise, Osman Bin Talhâ'nın vazifeyi Hz. Peygamber'den teslim aldığı sırada hala bir müşrik ve putperest olmasıydı. Bu da Hz. Peygamber'in her şeyden önce üzerinde durduğu hususun, insanlara adil davranılması olduğunu kanıtlamaktadır. Kaynaklarda belirtildiği üzere Hz. Muhammed müşrik Osman'a, adil olduğu sürece kendisine emanet edilen bu görevi kimsenin alamayacağını ifade etmişti.

1. Teolojik/Kelami Yaklaşım

Teolojik/Kelami anlamda ilk önemli kuramsal ekol olan "Adalet ve Tevhid ehli'nin ("Ehlü'l-adl ve't-tevhîd") varlığı bu sebepten dolayı şaşırtıcı olmamaktadır. Tevhid kavramı elbette ki Allah'ın birliği anlamına gelmekte olup, onunla Mekke'li önder ve tüccarların, putların (Arapça: Esnâm) çokluğu üzerinden tesis ettikleri adaletsizliğin ortadan kaldırılması öngörülmüştü. Meşhur Alman filozof Lessing için de Tanrı'nın birliği son derece önemliydi. Çoğulcu toplum, adalet ve hoşgörü bakımından elde edilen kazanımlar düşünüldüğünde aşağıdaki örneğin verilmesi tesadüf değildir. Avusturyalı İslam bilimcisi Alfred von Kremer kaleme almış olduğu eserinde bu bağlamda İspanya'lı bir Müslüman vasıtasıyla, 10. yüzyılın sonlarına doğru Bağdat'ta gerçekleştirilen ve dini meselelerin tartışıldığı bir toplantıyı şöylece tasvir etmektedir:

⁶ Bkz. İbrahim Sarıçam, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, "Hicâbe", c. 17, s. 432.

İlk toplantıda sadece her mezhepten Müslümanın, Ortodoks ve Heterodoks değil, aynı zamanda da ateşe tapanlar, materyalistler, ateistler, Yahudiler ve Hristiyanlar, kısacası her türden inanmayan hazır bulunmuştu. Her mezhebin, görüşlerini savunmak durumunda olan kendi sözcüsü vardı. Bu sözcülerden biri salona girdiğinde salonda bulunan herkes hürmetkâr bir şekilde ayağa kalkar ve sözcü oturmadan önce oturmazdı. Salon neredeyse dolduğunda inanmayanlardan biri söz alıp şöyle demişti: “Burada tartışmak için toplandık. Hepinizin aklında önkoşullar var. Siz Müslümanlar, kendi bakış açınıza göre biçimlendirilen veya Peygamberinizin konuşmalarını esas alan gerekçelerle tartışmamalısınız. Çünkü bizler ne bu Kitaba ne de Peygamberinize iman ediyoruz. Burada hazır bulunan herkes sadece insan aklını esas alan gerekçelere atıfta bulunmalıdır.” Sözcünün bu sözleri herkes tarafından alkışlanmıştı...⁷

Kremer bu sözlerle İslami yahut çoğulcu bir devlette böyle bir toplantının tam anlamıyla özgürce ve saygı sınırları çerçevesinde yapılabilmesi bakımından Mu'tezile mezhebinin katkılarının ne kadar önemli olduğunu vurgulamak istemiştir:

Dini meselelerin bu şekilde özgürce ele alınabilmesi, Kremer'e göre sadece Mu'tezililerin çabaları ve temsil ettikleri özgürlükçü hedefler sayesinde mümkün olabilmişti. Bahse konu hedefler en sonunda, Halife Memun'un, Mu'tezililerin Kuran'ın yaratılmış olduğuna dair öğretisini kabul etmesine ve İslam dininin ruhani lideri olarak bu öğretiyi dogma ve kanun haline getirmesine yol açmıştı.⁸

Bize göre Mu'tezililerin yukarıda bahsedilen katkısı büyük bir öneme sahip olup, dindarların çoğulcu ve seküler bir devlette birbirlerine ve kendileri gibi düşünmeyenlere karşı nasıl davranmaları gerektiği hususunda yol göstericidir. Mu'tezililerin görüşü bu bağlamda kilit bir role sahiptir. Ancak onların mihne hadislerindeki tutum ve davranışları bu anlayışlarına gölge düşürür niteliktedir. Kanaatimizce Mu'tezile'nin ilk dönemlerde attığı bu anlayış sonraları Maturidi ve Eş'ari kelamcıları tarafından da devam ettirilmiştir. Ehl-i sünnet'i oluşturan bu iki ekolün temel özellikleri i'tidal ve hoşgörü olmuştur. Buna karşın gerek İslam öncesi gerekse İslam sonrası Cebriyye gruplarının ortak yönleri ve başlıca özellikleri ise esas itibarıyla taklid inancı, hoşgörüsüzlük, adaletsizlik ve kader öğretisinin istismar edilmesidir. Kur'an'da elbette ki Allah'ın ezelde bir takım takdir'i (kaderi) mevcuttur. Ancak Kur'an'da katı bir kaderci anlayışın olmadığı da açıktır. Oysa bahse konu gruplar bu öğretiyi, İslam sonrası Emevi Hanedanında olduğu gibi bir baskı aracı haline getirmiş ve iktidara gelmek için kullanmışlardır. Kader öğretisi Emevi Hanedanı için o kadar önemliydi ki, onlar insanın hür iradesi lehinde mücadele etmek suretiyle ilahi kader öğretisini inkâr eden Kaderiyye gibi gruplara karşı savaşmaktaydılar. Bu grup, yani Mu'tezililerin selefi konumunda bulunan Kaderiyye mezhebi daha sonra Heinrich Steiner (1841-1889) gibi aydınlanmacı Alman İslam bilimcileri tarafından “hür düşünürler” olarak

⁷ Alfred von Kremer, *Geschichte der herrschenden Ideen des Islams*, Leipzig 1868, s. 241-242.

⁸ Kremer, *Geschichte...*, s. 242.

adlandırılmıştır. ⁹Bu fırkanın Kuran'ın yaratılmış olduğuna dair öğretiyi parola haline getirmiş olması tesadüf değildir. Kur'an, kökeni cahiliye dönemi Arapların dini tasavvurlarına dayandığı ileri sürülen¹⁰ ve daha sonra İslam inancının prensiplerinden biri haline gelen ve insanın fiillerini tamamen Allah'a atfeden bu katı kader öğretisini açıkça reddetmiştir (En'âm, 6: 148). İlk dönemdeki Müslümanlardan da bu katı kader anlayışını reddedenlerin sayının çok da az olmadığı bilinmektedir. Bir takım Müslümanların, daha doğrusu Türklerin çoğunluğunun Papa II. Pius (1405-1465) döneminde kadercî bir anlayışa sahip olmadıkları, Adrian Reland (1676-1718) tarafından kaleme alınan ve Papa II. Pius'un Türkleri kadercî olmayan öğretileri sebebiyle eleştirdiği, eserde yer verilen bir delille kanıtlanmıştır. Reland'a göre, onlar da zamanla diğer dindarlar gibi katı kadercilere dönüştüler.¹¹

Elbette ki dileyen herkes kadercî bir anlayışı benimseme hakkına sahiptir. Ancak bu durum, insanlar arasında körü körüne bir teslimiyet anlayışının yayılması riskini de beraberinde getirmektedir. Çoğu zaman cehaletle bağlantılı olan körü körüne teslimiyet, insanlardan kendi akıllarını kullanmamalarını talep etmektedir. Bu anlayışta insanların yapacakları her şeye, örneğin savaşmaları veya barışı tesis etmelerine dair kararları ruhani veya dünyevi önderleri vermektedir. Böyle bir davranışın birlikte yaşamak için gerekli olan ilke ve prensiplerin önünde engel olduğu açıktır. Kaldı ki bunun Kur'an ve hakiki İslam ile de örtüşmediği ortadadır. Kur'an'da yer alan birçok surede Müslümanlardan açıkça, kendi akıllarını kullanmaları ve bu suretle dünyevi ve ruhani önderlerinin iradesinden bağımsız olmaları talep edilmektedir. İnsanların kendi akıllarını kullanmaları bir toplumda yaşayan insanlar arasında barışın tesis edilmesine yol açar. Zira toplumda yer alan bireylerin kendi akıllarını kullanmaları halinde, toplumsal ihtilafların ve sorunların barışçıl yöntemlerle çözülmesine imkân tanıyan kolektif bir akıl ortaya çıkar. Fakat bu durum, toplum içerisinde hiçbir zaman huzursuzluk yaşanmayacağı anlamına gelmemektedir. Bununla beraber böyle bir toplumda çok daha az sorun yaşanacağında şüphe bulunmamaktadır.

Bu bakımdan İslamiyet "Barış" anlamına gelmelidir. Çünkü Kur'an'ın bizce nihai amacı, çoğulcu bir toplum için gerekli olan bütün koşulların sağlandığı bir toplumun inşa edilmesidir. Zikredilen koşulların temeli yukarıda belirtilen hoşgörü, adalet ve düşünce özgürlüğünün yanında öncelikle akıl, özgürlük ve bilinçli insanlardır. İslamiyet'in ilk yüzyıllarında, bilinçli insan-taklitçi insan mücadelesi sadece bazı seçkin

⁹ Heinrich Steiner, *Die Mu'taziliten oder die Freidenker im Islam*, Leipzig, 1865; ayrıca bkz. Özcan Taşcı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam: Kelami Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*, Sentez Yay., Ankara 2013, s. 143.

¹⁰ W.L. Schrameir, *Ueber den Fatalismus der vorislamischen Araber*, Leipzig, 1881, s. 389; ayrıca bkz. Taşcı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam...*, s. 223.

¹¹ Adrian Reland, *Zwei Bücher von der Türkischen oder Mohammedanischen Religion*, Hannover 1717, s. 79-80; ayrıca bkz. Özcan Taşcı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam...*, s. 13; bkz. Özcan Taşcı, "Aydınlanma Felsefesinin Temel Değerlerine İlk Dönem Mu'tezile Kelamcılarının Katkıları", *II. Ilgaz Felsefe Günleri (Aydınlanma-Din-Demokrasi) Ulusal Sempozyumu*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Çankırı 13-14-15 Ekim 2011.

gruplar tarafından ele alınıp incelenmiştir. Hasan-ı Basri, Kaderiyye ve daha sonra da Mu'tezililerin dayandığı az sayıdaki kişiden birisidir. Mu'tezililerin yaklaşımları körü körüne imandan ziyade, ilahi adaleti, insanların özgürlüğünü ve ahlaki kanunları şart koşan ve akli esas alan bir din anlayışı ortaya çıkarmıştı.¹² Oysa bu din anlayışı, Kur'an'ın ve sünnetin rolünü, akla tabi olması koşuluyla bertaraf etmemektedir. Bunun anlamı, Kur'an'ın akli ölçütlere göre yorumlanması, böylece de İslam'ın "ahlakiliği/amel-i salih" esas alan bir din olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kremer'e göre bu olgu dünya da daha önce görülmemiştir. Bu durum Avrupa için de geçerlidir: Halife Me'mun, Mu'tezililer tarafından savunulan prensibi kabul ederek, Kur'an'ın yaratılmış olmasını devlet dogması olarak ilan etmişti. Bu suretle akıl, taklitçi dogma inancının önüne geçmişti. Düşünce, özgürlüğüne kavuşmuştu. Arapların bin yıl önce galip geldikleri mücadele kısa bir süre öncesine kadar Avrupa'da hala sonuçlandırılmamıştı. İnsana gerekli olan bütün hakikatlerin Kutsal Kitapta yer aldığı, dolayısıyla ahlaki kanun ve kuralların sadece bu kitaptan çıkarılabileceği, sadece kitapta iyi olarak adlandırılan şeylerin iyi, kötü olarak adlandırılan şeylerin ise kötü olduğu görüşünün Avrupa'nın bütün üniversitelerinde savunulduğu günlerin üzerinden çok da fazla zaman geçmiş değildir. İlahi vahiy, ahlaki kanunların en iyi ve en saf kaynağı olarak görülüyordu. Akıl ise sadece vahyin kavranılmasında kullanılan yardımcı bir araç olarak görülüyordu. Yapılan her felsefi araştırma da yerleşik, daha önce zikredilen/kabul edilen salt önsel koşullara dayanmalıydı.¹³

Kremer'e göre, Yahudi ve Hıristiyan Kutsal Kitabı'nın yaratılmamış olduğuna ilişkin görüşün aşılması ancak aydınlanma döneminde mümkün olabilmiştir.¹⁴ Kuran'ın yaratılmamış olduğunu savunan Cebri-Selefi Müslümanların aksine Mu'tezililer, mümin veya kâfir olmalarından bağımsız olarak çoğulcu bir toplumda yaşayan bütün insanlar için geçerli olacak ahlaki kurallar tesis edebilmek amacıyla saf akıl hakkında tartışmaya başlamışlardı. Böylece Johann Gottfried Herder'e (1744-1803) göre günümüzde Kelam olarak adlandırılan "teolojik metafizik" ortaya çıkmıştır: Müslümanlar içerisinde, takdire şayan olacak derecede saf aklın eleştirisini yapan mezhepler ortaya çıktı ... İşte Müslüman mezheplerin tartışmalarda uygulamış oldukları saf aklın eleştirisine dayalı bu teolojik metafiziğin ilk öğrencileri Yahudiler oldu. Bu teolojik metafizik daha sonra yeni kurulan Hıristiyan üniversitelerine ulaştı. Fakat başlangıçta bu üniversitelerde Aristo, Yunan bakış açısından ziyade tamamen Arap tarzını yansıtmıştı... Şu halde Muhammed Peygamber, Antik Yunan'ın en bilgin düşünürleriyle birlikte, yeni dönemin tüm metafiziğine yön verme konusundaki şerefi paylaşmış oldu.¹⁵

Dolayısıyla sözünü ettiğimiz çoğulcu toplumda dile getirilen hakikat iddiaları da akli ve ahlaki kuralları esas almalıdır. Kuramsal açıdan bakıldığında bu suretle bütün toplumsal sorunlar çözülmüş olur. Mutezile mezhebinin hakikat iddialarına yakın olan

¹² Kremer, *Geschichte...*, s. 38.

¹³ Kremer, *Geschichte...*, s. 236-237.

¹⁴ Kremer, *Geschichte...*, s. 233-238.

¹⁵ Johann Gottfried Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* – Yay.: Heinrich Luden-Leipzig 1841, s. 386; ayrıca bkz. Taşçı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam...*, s. 90

Matûridilik mezhebinin kurucusu olan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) görüşlerine Rudolph bu bağlamda şu şekilde dikkatleri çekmektedir:

İnsanların sapkınlığının nedenini Mâtürîdî hemen tespit etmiştir. Bu da oldukça geniş bir tabana yayılan ve sebebini araştırmadıkları ya da tam olarak kavrayamadıkları herhangi dini ve ruhani bir liderin görüşlerine cibrî bir yaklaşımla bağlı kalınması temayülü olan vesâyet inancıdır (taklîd). Bu körü körüne inanç sayesinde şu ana kadar bir çok mezhep ve hareket taraftar bulabilmiştir. Ayrıca bu vesâyet inancı sayesinde taraftarlar bir kez sapkın düşüncüyü kabul ettikten sonra artık gerçek inanca tam anlamıyla sahip olduklarını hararetle bir şekilde savunmaya devam etmektedirler. Buna karşın her kim kendisini taklitten kurtarırsa, bu durumda gerçek iman öğretisine kendisini götürecek kriterleri mutlak anlamda hemen tanıyacaktır. Yani böyle birisi bu durumda dini hakikatleri tebliğ ettiğini iddia edenler arasında, hakikat üzere olduğunu sadece iddia edenler ile iddia ettiğini kati delillerle ispatlayanlar arasındaki farkı görmüş olacaktır.¹⁶

Bu cümlelerden anlaşıldığı üzere taklitçi din anlayışından kurtulabilmek ve hakiki bilgiye erişebilmek amacıyla kendi aklını kullanabilmek, hakikate yahut barışa uzanan yoldaki en önemli ölçüttür. Türk kelamcısı Maturidi'nin vefatından neredeyse 900 yıl sonra meşhur Alman felsefeci ve teolog Immanuel Kant (ö. 1804), insanın kendi aklını kullanmasını aydınlanmış insanın parolası haline getirirken, başkasının güdümüne girmeyi batıl ilan etmişti:

Aydınlanma, kişinin bizzat kendisinin sebep olduğu reşid olamama halinden kurtulmasıdır. Bu hal, aklını başkasının yönlendirmesi olmadan kullanamama acziyetinden müteşekkildir ... Sapere aude! "Kendi aklını kullanmaya cesaret et!"¹⁷

Taklitçi dinden kurtulmanın ve aklın kullanılmasının Kur'an'ın birçok ayetinde vurgulanmakta olduğu malumdur. Gotthold Ephraim Lessing (ö. 1781) dinlerin, aydınlanmış ve çoğulcu bir toplumda hakikat iddiasında bulunabilmeleri bakımından adaletin, hoşgörünün, özgürlüğün, taklitçi din anlayışından kurtuluşun, akli kullanmanın, barışı tesis etmenin batıl inançlardan ve kerametlere inanmaktan uzak durulmasının belirleyici ve elzem bir öneme sahip olduğunu ifade etmektedir. İslamiyet'in bu zikredilen prensiplerin tamamına sahip olduğunu düşünen Lessing, İslam'ın "akıl ve tabii" vahiy dini olduğunu ifade etmektedir.¹⁸

¹⁶ Ulrich Rudolph, *Maturidi ve Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelamı*, çeviren, Özcan Taşçı, Litera Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 395-396.

¹⁷ Immanuel Kant, *Beantwortung der Frage, Was ist Aufklärung*, Beginn des Traktats (EA 1784), Immanuel Kants Vermischte Schriften, hrsg. Johann Heinrich Tieftrunk, Bd. II, Halle 1799; ayrıca bkz. Taşçı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam...*, s. 47

¹⁸ Gotthold Ephraim Lessing, *Rettung des Cardanus, Theologiekritische Schriften I*, 1754; Yay.: Herbert G. Göpfert, Münih 1976; ayrıca bkz. Taşçı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam...*, s. 74; Bkz. Özcan Taşçı, "Batının Hz. Muhammed Hakkındaki Düşünceleri -Lessing Örneği-", *İslami Araştırmalar*, 2016, 27. cilt - 1. Sayı, s. 20.

Sonuç

Netice itibariyle İslamiyet'in, çoğulcu ve seküler bir toplumda kendisini ifade etme hususunda yeterli araçlara sahip olduğunda hiçbir şüphe bulunmamaktadır. Bu durum sadece çoğunluğu Müslüman olmayan ve seküler olan Batıda yaşayan Müslümanlar için değil, aynı zamanda çoğunluğu Müslüman olan Müslüman ülkelerde kelami/inanç bağlamında bir zemin oluşturması açısından oldukça önemlidir. Ancak bize göre bu durum sadece Maturidi-Eş'ari ve Mu'tezile öğretileri çerçevesinde mümkündür. Bu kelami ekoller bunun gerçekleşmesine yönelik ilkeleri tarihsel süreç içerisinde göstermişler ve bunun başarılabilirliğini Kremer'e göre şu şekilde ortaya koymuşlardır: "Özgür bilim ile otoriter ve taklitçi (iman) din anlayışı, başka bir ifadeyle bağımsız hareket eden akıl ile zorlama ile kabul ettirilen (körü körüne) inanç arasındaki ihtilafta Araplar, peygamberlerinin vefatının üzerinden daha iki asır bile geçmeden, zihnin mutlak özgürlüğünden yana görüş bildirmiş ve bu prensip Halife tarafından dogma şeklinde resmen ilan edilmişti"¹⁹ Kur'an'dan ilham aldığı gözlemlenen bu kelami yaklaşım tarzının günümüzde yeniden güncellenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Halm, Heinz, *Der Islam: Geschichte und Gegenwart*, C.H. Beck Yay., Münih 2000

Herder, Johann Gottfried, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* –Yay.: Heinrich Luden-Leipzig 1841,

Kant, Immanuel, *Beantwortung der Frage, Was ist Aufklärung*, Beginn des Traktas (EA 1784), Immanuel Kants Vermischte Schriften, hrsg. Johann Heinrich Tieftrunk, Bd. II, Halle 1799.

Lessing, Gotthold Ephraim, *Rettung des Cardanus*, *Theologiekritische Schriften I*, 1754; Yay.: Herbert G. Göpfert, Münih 1976.

Reland Adrian, *Zwei Bücher von der Türckischen oder Mohammedanischen Religion*, Hannover 1717.

Ulrich Rudolph, *Maturidi ve Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelamı*, çeviren, Özcan Taşçı, Litera Yayıncılık, İstanbul 2016

Sarıçam, İbrahim, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, "Hicâbe", c. 17.

Steiner, Heinrich, *Die Mu'taziliten oder die Freidenker im Islam*, Leipzig, 1865;

Taşçı, Özcan, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam: Kelami Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*, Sentez Yay., Ankara 2013.

-----, "Aydınlanma Felsefesinin Temel Değerlerine İlk Dönem Mu'tezile Kelamcılarının Katkıları", *II. Ilgaz Felsefe Günleri (Aydınlanma-Din-Demokrasi)*

¹⁹ Kremer, *Geschichte...*, s. 38, s. 236.

Ulusal Sempozyumu, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Felsefe Bölümü
Çankırı 13-14-15 Ekim 2011.

-----, “Batının Hz.Muhammed Hakkındaki Düşünceleri -Lessing Örneği-
“; *İslami Araştırmalar*, 2016, 27. cilt - 1. Sayı, s. 20.

Schrameir, W.L., *Ueber den Fatalismus der vorislamischen Araber*, Leipzig,
1881.

von Kremer, Alfred, *Geschichte der herrschenden Ideen des Islams*, Leipzig
1868.